

COLTA GALLINA — BIR GALIJSKA

1.

Na 84. stranici Statuta Cresa i Osora,¹ objavljenog 1640. godine, zabunom priređivača teksta ili mletačkoga tiskara² zamijenjeno je u jednoj riječi slovo **n** sa slovom **u**, i tako je nastala nejasnoća koja je navela na krivu stazu podosta istraživača lošinjske, odnosno cresko-osorske prošlosti. Tom omaškom izmijenjena je riječ **gallina** u **galliu**, što je istraživače, unatoč zvučnoj bliskosti obiju riječi, udaljilo od tumačenja njezina izvornog značenja. A upravo je ta riječ jedan od važnih termina za poimanje odnosa Lošinjana naprama Osoru, jer označava pristojbu koja će s vremenom izgubiti svoju prvotnu namjenu i pretvoriti se u daću podložničkog sela feudalnom gradu i uzrok otvorena sukoba među njima, u višestoljetni proces jednako zanimljiv zbog svojih oblika i duljine trajanja koliko i zbog specifičnih uvjeta u kojima je vođen, te izravnih i neizravnih rezultata koji su njime postignuti.

Termin naveden u naslovu ovog rada označava određenu vrst nameta koji je u svojim različitim modalitetima postao središnjom točkom klasne konfrontacije sela i grada, Veloga i Maloga Lošinja, s jedne i Osora, s druge strane. Izvorni naziv toga nameta je **colta gallina**, što znači daća, odnosno pobiranje općega poreza za galije, a ovdje je preveden izrazom **bir galijska**, ne toliko zbog toga što ga je naš puk u davnini možda tako zvao, nego kao

¹ Statuto di Cherso et Ossero. In Venetia, 1640. Appresso Gio. Antonio Giuliani. Izvornik pohranjen u franjevačkom samostanu male braće konventualaca u Cresu.

² Uzrok omašci može biti dvojak: ili je tiskar zabunom slagao **n** umjesto **u** zbog njihove sličnosti u rukopisu, ili je takvu zamjenu izvršio Jakov Draža, koji je Statut priredio za tisak. V. o tiskanju Statuta **Silvio Mitis**, Lo Statuto di Cherso ed Ossero, Archeografo Triestino, sv. IX—X, serija III (separat), str. 3—7, i **Stefano Petris**, Lo Statuto dell'isola di Cherso ed Ossero, Parte I, Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di Capodistria, A. S. 1888—89, Capodistria 1889, str. 11—15.

naš adekvat koji bi jezično i pojmovno mogao odgovarati³ kao zamjena za talijanski naziv. Razlozi su ovome prilogu, dakle, višestruki: da se, koliko je moguće, razjasni termin i odredi sadržaj toga povijesno relevantnog pojma; da se s obzirom na stvarno značenje biri galijske rasvijetle neki elementi samoobrambenog sustava na Lošinj i Osoru u davnijoj prošlosti; da se, razlučivši bir galijsku od drugih daća što su ih Lošinjani i drugi osorski podložnici morali snositi, prikažu modaliteti i preobrazbe toga nameta u sklopu društveno-političkih i gospodarskih mijena. Povijesni razvoj Lošinja karakteriziraju pretvorba pastirske, ribarske i poljodjelske sredine u izrazito pomorsku, i borba te sredine protiv Osora, drevne otočne metropole, koja ustrajno propada i koja se halapljivo napaja nametima, držeći ih životnim eliksirom, a bijahu zapravo opojni otrov koji je priječio da se obamrli gradski organizam okrijepi vlastitom gospodarskom poslovnošću. Ovaj rad mali je prilog istraživanju tih zanimljivih i poučnih procesa.

2.

Nije nam se sačuvao prvotni izvornik odredbe o biri galijskoj, pa ne znamo točno ni tko ju je donio niti tko potvrdio. Do sada se u nas, kao najstarija i, zapravo, jedina pisana verzija te odredbe uzimala ona u tiskanu statutu Cresa i Osora. Međutim, prigodom sređivanja arhivskog fonda Općinskog poglavarstva Veloga Lošinja pronađene su bilježnice što sadrže prijepise najstarijih osorskih i creskih isprava koje se odnose na otok Lošinj i njegove stanovnike,⁴ a među njima je i odredba o kojoj je ovdje riječ. Tako je do nas dospio niz vrijednih povijesnih izvora koji su zbog nestanka izvornog rukopisa staroga Osorskog statuta i drugih starih rukopisa iz općinskih arhivskih fondova Osora i Cresa bili posve nepoznati. S obzirom na to da ćemo se u ovom radu služiti ne samo prijepisom navedene statutarne odredbe nego i drugim prijepisima i izvorima iz spomenute bilježnice, valja istaknuti da je njezina autentičnost nedvojbeni.⁵

³ Izraz *colta* (skraćena od *collecta*) preveden je riječju *bir*, jer mu je u značenju brati ili pobirati najprimjerenija, a ujedno ima približnu povijesnu patinu i valjanost, jer je tijekom 15—18. st. bila u istovrsnoj službenoj uporabi u neposrednoj blizini Cresa i Osora, naime u cijelom Vinodolu od Trsata do Ledecnica, pa i na mnogo širem području. Isp. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, sv. 1, Zagreb 1880—1882, str. 320, stupac 2; **Zlatko Herkov**, Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, sv. 1, Zagreb 1956, str. 107—108; **Vladimir Mažuranić**, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, sv. 1, str. 61—63.

⁴ Historijski arhiv Rijeka, fond Općinskog poglavarstva Veli Lošinj (u daljem tekstu HAR JU-52), spisi u kut. 1.

⁵ Bilježnica ima izvorni naslov »Pro Com[m]unibus Lussini Magni et Parui C[ontro] Communitatem Ossari« i ima izvornu signaturu M-12. Na numerički neobilježenom predlistu bilježnice upisan je latinski i zatim talijanski tekst koji to potvrđuje, a koji u prijevodu glasi:

»U I[me] B[ožje] i B[lažene] D[jevice] M[arije] Venecija

Ovo djelo započeto je dana 3. lipnja 1778. i dovršeno dana dvadeset i trećeg listopada iste godine te sadrži kao što je niže običnim (talijanskim jezikom, primj. N. C.) razloženo.

Zbirka svih spisa što se nalaze u jedanaest bilježnica popisanih i predočenih na poleđini [ovoga lista], s napomenom da su bitni spisi iz tih bilježnica što se odnose na parnicu — a to je parnica Veloga i Maloga Lošinja protiv Osorske općine — uzeti i napisani 'per extensum' u ovu zbirku, da bi bili vjerodostojni onome tko je namislio i dao uobličiti te iste zbirke potrebne poradi parnice rečenih

Obje verzije teksta o biri galijskoj, dakle prijepis iz staroga Osorskog statuta i verzija u tiskanom Statutu Cresa i Osora, pokazuju male međusobne razlike,⁶ poglavito ortografske naravi, što ne utječe bitno na ščitavanje i poimanje njihova sadržaja. Oba se teksta, dakle, mogu prevesti identično. Taj prijevod glasi:

»O biri koja se zove galijska, neka se plaća.

Hoćemo da se stari običaj biri zvane galijska i nadalje štuje, određujući da nijedan oženjeni sin, dokle god bude stanovao s ocem ili s majkom, ne mora plaćati bir galijsku, pače ni punu godinu dana nakon odlaska od oca ili od majke. Ovo se ipak ne odnosi na obiteljske sinove što prebivaju s ocem ili s majkom, ali koji raspolazu pojedinim očevim ili majčinim dobrima. U tom slučaju hoćemo da takvi plaćaju rečenu bir. To je zato da inače nikakva isplata ne bude dana onima koji traže i naplaćuju tu bir. Ustanovljujemo da svaki onaj tko pobere jedan svezak⁷ te biri treba od svake stotine libarskih solada dobiti četrdeset sitnih.⁸ Tako zaista, da taj ubere za tri mjeseca, a ništa ne smije biti [razlogom] da ne ubere u tome roku od dana primitka rečenoga sveska, osim valjane⁹ zapreke koju mora priznati vlast.¹⁰ Ako netko uskrati plaćanje, tada je dotični pobirač dužan zatražiti dopuštenje od vlasti,

Lošinjana zbog reda i zbog [njihovih] zasluga; budući da su u njoj zatim uopćeno navedeni i drugi spisi koji nisu toliko vjerodostojni, koji su suvišni ili izlišni u odnosu na materiju o kojoj se ovdje radi.«

Isp. prijepis izvornika u prilogu 1.

Od jedanaest bilježnica spomenutih u ovome tekstu, koje su bile obilježene signaturama od A-1 do L-11, sačuvala se osim ove (sign. M-12) još samo jedna (F-6). Bilježnica M-12 je, dakle, završna i najvažnija u cijeloj seriji, jer je u njoj u kraćim ili duljim izvodima naveden sadržaj svih prethodnih jedanaest. Autentičnost prijepisa te bilježnice potvrđena je i dokazana višestrukom usporedbom nekih tekstova s onima u tiskanom Statutu Cresa i Osora te s drugim izvorima u arhivskom fondu Općinskog poglavarstva Osor (u daljem tekstu HAR JU-20).

⁶ V. oba usporedna teksta u prilogu 2.

⁷ Svezak označava godišnji popis obitelji koje su dužne dati prinos za bir. Očuvani su se takvi svesci za uplatu nameta za straže iz 17. i 18. stoljeća. V. HAR JU-20, knj. 164, 165, 167, 168.

⁸ Tumačeći tu odredbu, **S. Mitis**, n. dj., str. 34, nije naveo o kojoj se novčanoj jedinici radi, nego je samo pričao sadržaj, zadržavši termin »sitan novac«. Pri tome je, pojednostavljujući stvar, pogriješio, jer po njemu »Gli esattori di questa colta si trattenevano quaranta de'piccoli per ogni centenaio riscosso« znači da bi pobiračima toga nameta dopalo čak 40% od ubrane svote. S druge strane, **Danilo Klen**, Neka sabiranja i podavanja na području Cresa i Osora pod Venecijom (colta, colta galiua, collecta, guardie i t. d.), Jadranski zbornik II/1957, Rijeka — Pula 1957, str. 311, ispravno navodi kako se to odnosi na novčanu jedinicu zvanu denar

$\frac{1}{12}$ solda, odnosno $\frac{1}{240}$ libre. Tako su, znači, pobirači dobivali $\frac{1}{30}$, odnosno 3,3% od ubrane svote.

⁹ U spomenutim izvorima u kojima se nalazi taj tekst ovdje je jedina razlika koja donekle mijenja smisao (isp. u prilogu 2). Premetanjem slova nastale su dvije riječi: uisto i iusto, što bi se u kontekstu moglo prevesti riječima očite i prave, a obje se mogu zamijeniti riječju valjane.

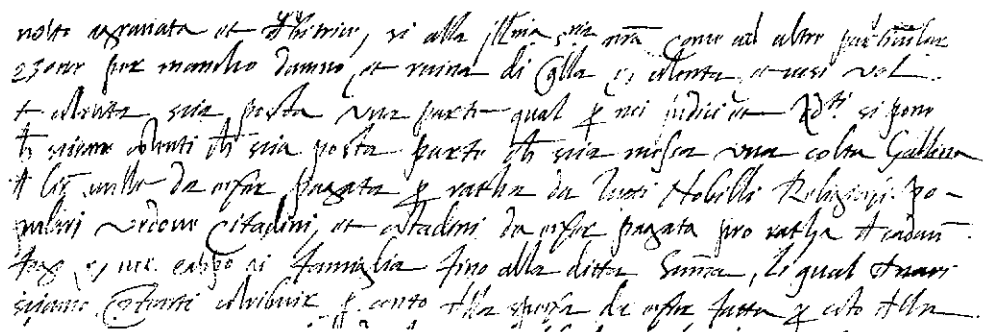
¹⁰ U izvorniku stoji »Rezimento«, što u doba mletačkog vladanja općenito označuje oblast cresko-osorskoga kneza i kapetana, zastupnika mletačke vlasti u toj knežiji (isp. **I. Beuc**, Osorska komuna u pravno-povjesnom svjetlu, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. 1, Rijeka 1953, str. 70). Tako je shvatio i **S. Mitis**, n. dj., str. 34—35, pa je Rezimento preveo sa conte-capitano, ali je moguće da se ovdje prije toga podrazumijevala nadležna općinska vlast.

bez kojeg se ne smiju zapečatiti kućna vrata onome koji je uskratio plaćanje. Onaj pak tko otvori ta kućna vrata bez dopuštenja vlasti bit će kažnjen dvostrukom biri.«

Očito je da tekst o biri galijskoj sadrži mnoge nedorečenosti i manjkavosti. Na prvome mjestu, nema nikakve vremenske obilježbe po kojoj bi se moglo sa sigurnošću odrediti od kada se skupljala bir za galijske. Isto tako nije izrijekom navedena ni njezina namjena, ni učestalost plaćanja, ni visina. K tome, još je i naziv postao nejasan.¹¹ Sve to stvorilo je prostor raznim neodmicama i pogrešnim tezama.

3.

Navedenu omašku u tiskanu Statutu Cresa i Osora prvi je prihvatio i objavio kao točnu Silvio Mitis u svome djelu *Lo statuto di Cherso ed Ossero*.¹² On je sve odredbe Statuta prepričao i tako pojasnio njihov sadržaj, a citirao je samo one dijelove koji su razumljivi i bez takve intervencije. Citati iz Statuta tiskani su kurzivom. Najčešće su to kraći izvodi ili samo pojedine riječi, a sav ostali sadržaj interpretirao je slobodno. Međutim, prepričavajući odredbu o biri galijskoj, nije našao razloga da prevodi i pojašnjava sam naziv toga nameta. Ipak ga nije ostavio onakvim kakvog je našao u Statutu, naime *galiua*, nego mu je iz tko zna kojeg razloga dodao još jedno l, dakle *galliua*.¹³

...neste argumata et dicitur, si alla gallina sua non coner ad altro fine...
...per fare mancho danno et meno di galla et d'altre...
...et d'altre sua posta non face qual e nei giudici...
...to meno danno et sua posta face et sua messa non colta Gallina
...et lo unho da fare pagare et rathe in tutti habella Rubricati: go-
...vulni vicom cittadini et cittadini da fare pagare pro rathe et dan-
...to, et per conto di famiglia fino alla detta somma, Li quali stanti
...sunt. Copia d'Avignone et conto alla spesa de fare fatto et cetera...

Izvor zapisnika sjednice Creskog općinskog vijeća 15. siječnja 1553.

¹¹ Pisac ovoga rada nije našao ni u jednom njemu dostupnom rječniku potvrdu za pridjev *gallina*, ali je takav oblik moguće izvesti od imenice *galea*, naime *galeina* > *gallina*.

¹² V. bilješku 2.

¹³ Time ju je približio njezinu izvornom obliku, ali ne bitno. Očito je ta Mitisova intervencija posljedica fonetskog osjećanja riječi, a ne njezina sadržajnog shvaćanja. Valja isključiti mogućnost da je Mitis tu odredbu interpretirao iz nekog starijeg predloška Cresko-osorskog statuta, jer, iako je te izvore vidio, očito nije na njima temeljio svoja razlaganja. V. o tome njegovo n. dj., str. 6–7.

U nas je prvi¹⁴ spomenuo bir galijsku Ivan Beuc, ali tek uzgred, navodeći kao njezinu bitnu odrednicu da služi »za podmirenje regalija Veneciji«. ¹⁵ No, iz njegova se teksta, na žalost, ne vidi na čemu temelji tu svoju tvrdnju.

Zlatko Herkov, navodeći termin **galiva** u svom rječniku feudalne epohe Hrvatske,¹⁶ ovako je odredio njegov sadržaj: »— species tributi; vrsta poreza. Po svemu razrezuje se na obitelji, odnosno njihove glavare. Služi u neku posebnu svrhu, možda za održavanje lučkog broda-tvrđave (galion).« Iako je zadnja pretpostavka s pravom odbačena,¹⁷ valja ipak reći kako je Z. Herkov njome naznačio put do ispravna rješenja. Držeći se predložka tiskana Statuta, ni, Beuc ni Herkov, poput Mitisa, nisu mijenjali naziv toga nameta, niti se upuštali u njegovu etimologiju.

Četvrti autor, Danilo Klen, uložio je znatan napor da objasni bir galijsku u svome radu »Neka sabiranja i podavanja na području Cresa i Osora pod Venecijom«. Zato njegova tumačenja valja temeljitije prikazati.

Prihvativši termin **Colta galiua**, D. Klen je najprije prepričao i, poput S. Mitisa, pojasnio sadržaj statutarne odredbe o biri galijskoj.¹⁸ Evo kako je to učinio:

»Pojam 'colte', skraćeni oblik za 'collecta', pojavljuje se najprije u samom statutu Cresa i Osora. Tu se 'colta', koju statut naziva 'galiua', smatra starim običajem. Nije pobliže određeno o kakvoj se vrsti sabiranja odnosno podavanja radi, ali se zato fiksiraju neki uslovi i modaliteti samog sabiranja. 'Colta galiua' ubire se, prema statutu, od svake familije kao posebnog obveznika. Sin, koji se odvojio od oca i njegove obitelji, još godinu dana poslije odvajanja nije bio obavezan na plaćanje 'colte'. Međutim, ako je odvojeno držao i uživao neka očeva ili majčina dobra, pa makar i stanovao zajedno s roditeljima, tada je i on bio podložan plaćanju 'colte'.

Druga bliža odredba o 'colti', istaknuta u statutu, odnosi se na one, koji su naplaćivali odnosno ubirali 'coltu' od stanovništva. Svaki onaj, koji je izvršio naplatu jednog sveska rasporeda te 'colte' ('algun quaderno de tal colta'), dobivao je, prema propisu statuta, kao naknadu za taj posao od svakih sto solada četrdeset denara. Tu je naknadu dobivao pod uslovom, da je naplatu izvršio u roku od tri mjeseca od dana primanja sveska rasporeda izuzev opravdanog razloga. (...) Konačno određuje statut, da je naplatni organ 'colte' dužan, po prethodnom odobrenju 'rezimenta', zapečatiti ulazna vrata u kuću onom obvezniku, koji neće da plati 'coltu'. Pečat se nije smio skinuti bez posebnog odobrenja 'rezimenta' pod prijetnjom dvostruke 'colte'.¹⁹

Takvu razlaganju statutarne odredbe o biri galijskoj nema se što bitnije dodati. Međutim, u ispuštenom dijelu drugog odlomka navedenog citata D. Klen je dodao nešto što nije sadržano u statutarnoj odredbi, niti za to ima potvrde u drugim izvorima, naime da »je odredba o naknadi ubiračima 'colte' unesena u statut prigodom njegovog pismenog redigiranja, a dotada nisu utjerivači ništa dobivali.«²⁰ Valja odbaciti tu tvrdnju, budući da se ničim

¹⁴ Ne računajući S. Mitisa, kojega, iako je Crešanin, valja svrstati u talijanske historiografe.

¹⁵ I. Beuc, n. dj., str. 45, transkribira naziv biri galijske u »Galiva«.

¹⁶ Z. Herkov, n. dj., str. 452.

¹⁷ D. Klen, Neka sabiranja, n. dj., str. 324 (bilj. 61).

¹⁸ Isto, str. 311—324.

¹⁹ Isto, str. 311—312.

²⁰ Isto, str. 311.

ne može potkrijepiti, jednako kao što je za sada nedokaziva i suprotna tvrdnja.²¹ No, bez obzira na tu omašku, koja, uostalom, ne tangira bitno temeljni sadržaj biri galijske, valja naglasiti kako je D. Klen našao izvorni trag o biri galijskoj, i to u pismohrani creske općine. Taj je iskusni istraživač ispravno pročitao i protumačio sav odnosni tekst, ali je, na žalost, previdom, po inerciji zadržao uvriježeni oblik naziva tog nameta. Tako je vrlo čisto napisano »...sia messa vna colta Gallina« pogrešno citirao u obliku »sia messa una colta Galliu«. ²²

Tako je jedna pogreška stoljećima stajala najprije nezamijećena, a potom prihvaćena kao valjana. Tako bi tko zna do kada ostalo da nisu pronađene bilježnice iz Veloga Lošinja u kojima na više mjesta²³ čisto i jasno stoji **colta gallina**. Da, tko zna do kad, jer je zapravo postojao i drugi put za njeno ispravljanje. Na njega je već prije osamdeset godina indirektno upozorio valjani i pomni Stefano Petris. Taj, na žalost rijetko ističani i nedovoljno priznati povjesnik u tri je nastavka objavio regesta knjiga zapisnika općinskog vijeća u Cresu.²⁴ Među ostalima, obradio je i zapisnik sjednice održane 15. siječnja. Taj regist glasi:

»Avendo ordinato la Signoria che si debba escavare la Cavanella in maniera che, oltre ai 400 ducati da spendersi dalla Signoria, debbano concorrervi anche le due comunità con 'opera manuale' il Consiglio delibera 'che sia

²¹ To očito pokazuju oba teksta statutarne odredbe o biri galijskoj (v. prilog 2 i prijevod toga teksta u glavi 2 ovoga rada). Ovdje valja pripomenuti kako je D. Klen netom iznesenu tvrdnju potkrijepio bilješkom u kojoj stoji: »Statut je redigiran u pismenu formu u prvoj polovici 15. stoljeća«, pri čemu se poziva na S. Mitisa, n. dj., str. 6. Međutim, takav se zaključak iz Mitisova teksta ne može izvesti (str. 3—8). Proistječe, naprotiv, da su i prije 1441. god. pravne norme na Cresu i Osoru imale pismenu formu, ali bijahu nekodificirane i stoga »difettose, oscure, contraddittorie«, te je u prvoj polovici 15. st. trebalo samo »compilare, riformare e raccogliere le norme giuridiche più necessarie e più adatte ai bisogni«, S. Mitis, n. dj., str. 6. Isp. o tome navode I. Beuca, n. dj., str. 46, i St. Petrisa, Lo Statuto dell'isola di Cherso ed Ossero, Parte I, Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di Capodistria, A. S. 1888—89, Capodistria 1889, str. 11—14, i isto, Parte II, Capodistria 1890, str. 3—47.

²² Isp. D. Klen, Neka sabiranja, n. dj., str. 316, i Knjigu zapisnika sjednica Creskog općinskog vijeća, fond Općinskog poglavarstva Cres u Historijskom arhivu Rijeka (u daljem tekstu HAR JU-28), knj. 2, l. 219. Kao što se vidi, i Petris i Klen citirali su riječ **vna** kao **una**, što jest istoznačno, ali nije točno.

²³ Osim u prijepisu statutarne odredbe o biri galijskoj, termin **colta gallina** nalazi se na još jednom mjestu u velološinjskoj bilježnici, naime u prijepisu izvješća što ga je providur Dalmacije 1737. god. poslao duždu. V. u HAR JU-52, kut. 1, bilježnica M-12, str. 130, odnosno prijepis toga izvješća u prilogu 3.

²⁴ St. Petris, Spoglio dei Libri consigli della città di Cherso, Vol. I, Capodistria 1892, s opsežnim uvodom (V—LXXVI) i isto tako opsežnim bilješkama (75—135) u kojima je iznio rezultate istraživanja genealogije creskih plemićkih obitelji, dodavši im na kraju devet genealoških tablica, objelodanio je u toj knjizi regeste samo prve knjige zapisnika Creskog općinskog vijeća u razdoblju 1495—1528. Regeste druge knjige objavio je u dva nastavka. Prvi je Spoglio dei »Libri Consigli« della città di Cherso, vol. II (1531—1556), Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di Capodistria, Anno scol. 1896—97, Capodistria 1897, str. 3—44, ali u njemu obuhvaća zapravo samo razdoblje od 1531. do 1548. (str. 15—44), iako u naslovu stoji do 1556. godine. Drugi nastavak te knjige objavljen je tek nakon pet godina: Spoglio dei »Libri Consigli« della città di Cherso (vol. II) e sei lettere inedite di Francesco Patrizio, Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di Capodistria, Anno scol. 1901—1902, Capodistria 1902, str. 3—29, a obuhvaća razdoblje od lipnja 1548. do travnja 1555. godine.

messa una colta Gallina di lire mille da esser pagata per ratha da tutti Nobili, Religiosi, popolari, vedove, cittadini e contadini da essere pagata pro ratha da cadaun fogo o ucr cappo di famiglia fino alla ditta summa' e di protestar affinchè in appresso la comunità non sia tenuta a tale spesa per lei del tutto inutile e gravosa assai.

— Francesco Lion, come deputato del popolo, si oppone alla proposta dei giudici, e prega il conte di non permettere la votazione che la 'colta gallina' si faccia per capi di famiglia. Gli risponde il giudice cav. Andrea de P. e la proposta dei giudici è accettata con 25 voti contro 21.²⁵

Isti taj tekst prihvatilo je Nikola Lemešić (Nicolò Lemessi) i uvrstio ga u svojoj opsežnu miscellaneu koja je nedavno objavljena u Rimu.²⁶ Taj vrstan znalac creske povijesti, objavljujući u cijelosti Petrisove regeste, nije u njima izvršio nikakve preinake.²⁷

Sve što smo naveli dosta zorno pokazuje kako je oblik **Colta Galiua** u tiskanom cresko-osorskom statutu pogrešan, te ga valja odbaciti i prihvatiti izvorni oblik **colta Gallina**, odnosno u našoj verziji **bir galijska**.

4.

Podrazumijevajući da smo u prethodnom poglavlju razriješili dvojbe i nedoumice o nazivu biri galijske, preostaje da se objasni kakav je to za-pravo namet. D. Klen navodi ove dileme: »Iz netom navedenih odredaba cresko-osorskog statuta ne vidi se jasno, da li je 'colta' neko stalno ili prigodno podavanje odnosno sabiranje iznosa od obveznika. Statut ne određuje, kojim se povodom 'colta' naplaćuje, da li je 'galiua' jedna vrst 'colte' i kakova, ili je to sinonim za 'coltu', da li su obveznici obitelji plemića i pučana, kako se određuje visina colte' i dr.«²⁸ Opisavši zatim ubiranja i naplatu

²⁵ St. Petris, Spoglio, n. dj., vol. II, Capodistria 1902, str. 23. Isp. izvornik u HAR JU-28, knj. 2, l. 219, poledina.

²⁶ Nikola Lemešić bio je općinski službenik u Cresu potkraj prošlog i početkom ovoga stoljeća i cijelog života prikupljao građu o Cresu, u koju je unosio ne samo cjelovite prijepise i regeste građe nego i izvore što su ih drugi prikupili i objavili prije njega, neka se sve to »nađe na jednom mjestu«. Ta vrijedna građa, pomno prepisana i složena, objavljena je u pet svezaka: **Nicolò Lemessi**, Note storiche geografiche artistiche sull'isola di Cherso, vol. I—V, Roma 1979. Ovaj Petrisov citat objavljen je bez ikakvih izmjena u vol. I, str. 220.

²⁷ Ovdje valja pripomenuti kako se Lemešić i inače striktno držao izvora te prepisujući Cresko-osorski statut, nije ni tamo promijenio termin galiua (v. N. Lemessi, n. dj., vol. I, str. 72). No, unatoč tome stoji činjenica da je postojala i druga trasa čitanja, a samim time i tumačenja te kolekte, ali je do sada nitko nije slijedio. Začuduje kako rezultate istraživanja St. Petrisa nije pratio (barem ne dostatno pomno) njegov nešto mlađi mještanin i kolega po struci S. Mitis; obojica, naime, bijahu gimnazijski profesori, Petris u Kopru, a Mitis u Pazinu. Naši suvremeni povjesnici, I. Beuc i D. Klen, u svojim navedenim i drugim radovima o Osoru i Cresu nisu se služili rezultatima istraživanja St. Petrisa, nego su pola stoljeća nakon njega krčili isti put kojim je on već prošao. Tako se, eto, dogodilo da D. Klen 1957. otkriva i iznova čita tekst što ga je Petris točnije od njega pročitao i objavio još 1902. godine. D. Klen služio se, naime, samo regestima prve knjige zapisnika, ali za Petrisove regeste druge knjige očito nije znao. Isp. bilj. 24.

²⁸ D. Klen, Neka sabiranja, n. dj., str. 312.

raznih prireza i nameta, D. Klen zapravo ne daje odgovor ni na jedno postavljeno pitanje o biri galijskoj, nego ih ostavlja otvorenim.²⁹

Sada, razrješenjem zagonetke naziva toga nameta otvoren je put novim mogućim tumačenjima njegove namjene i značenja. Valja, dakle, početi od toga da **colta gallina** označava pobiranje sredstava za galijske. Izraz **gallina**, naime, može se ovdje tumačiti samo kao pridjev od imenice **galea**, galijska, iako ćemo u rječnicima uzalud tražiti takvo njezino značenje.³⁰ Pri tome, bir galijska prvotno je jednako mogla značiti i skupljanje sredstava za gradnju, opremu i naoružavanje brodova, i namicanje sredstava za plaćanje i održavanje posade na galijama. Kasnije će se, kao što ćemo vidjeti, sredstva biri galijske trošiti za obrambene potrebe i javnu sigurnost općenito.

Odgovor na pitanje je li bir galijska bila stalni ili prigodni namet, nalazi se u samoj formulaciji statutarne odredbe o njoj. Nema dvojbe da u pravnoj uredbi o svakom stalnom porezu mora stajati klauzula o rokovima uplate. Ako takve klauzule nema, tada nije riječ o stalnom, nego o povremenom, prigodnom nametu. Bir galijska je, dakle, prigodni namet, koji se prikupljao u raznim situacijama iz dva temeljna razloga: radi sigurnosti i obrane života i imetka na području vlastite komune ili radi povećanja obrambene sposobnosti državne zajednice kojoj komuna pripada. I u jednom i u drugom slučaju biri galijskom se ujedno ispunjavaju obveze prema vrhovnoj vlasti koju komuna priznaje.³¹ Naravno, odluka o ubiranju toga nameta uvijek ovisi i o trenutnom stanju obrambenih sredstava komune koja se njime grade, opremaju ili održavaju; primjerice, o trošnosti, plovnoj, ili bojovnoj sposobnosti ratnog brodograditelja, posada i njihove opreme, ovisi o potrebi njihove stvarne uporabe i potrebi zadovoljenja obveza prema državi.

Razlog zbog kojeg u statutarnoj odredbi o biri galijskoj nije određena visina i učestalost ubiranja valja, dakle, tražiti u karakteru i namjeni toga nameta. U tome traženju valja početi od činjenice da je bir galijska vrst ratnog nameta, odnosno da se skupljala kao opća obveza obiteljskih zajednica, zapravo posjedovnih jedinica u namirivanju ratnih, odnosno obrambenih potreba države i vlastitih političkih zajednica na području cresko-osorske knežije. Skupljala se, dakle, prigodice, u vrijeme rata, izravne opasnosti od njegova izbijanja ili u okviru redovnog održavanja obrambene spremnosti ili zbog zaštite od raznih bolesti i nedaća.

5.

Na pitanje kada je uvedena bir galijska u ovim našim krajevima, teško je dati neki određen odgovor. U samom tekstu statutarne odredbe o toj biri drevnost te pravne ustanove očituje se u formulaciji da je to stari običaj,

²⁹ Te nedoumice D. Klen u zaključku svoga rada ovako izražava: »Većina prikazanih 'colta' i 'tansa' imale su posrednu i neposrednu vezu s naoružavanjem galijske i snošenjem troškova za galijske veslače. Pa ipak se ni jedna od tih 'colta' ne naziva 'galiva'. 'Galivom' se naziva samo jedna collecta u izvorima, koja je bila namijenjena proširivanju prokopa kod Osora (cauanelle). Kasnije smo našli u knjizi deputata jednu tansu također uvedenu u vezi s popravkom toga prokopa, ali se ona ne naziva ni 'colta' ni 'galiva'. Prema tome, ne možemo potpuno sigurno vezivati naziv 'galiva' niti uz osorski prokop, odnosno uz podavanje vezano za radove na tom prokopu, niti uz obavezu davanja galijske odnosno prikupljanja sredstava za naoružavanje galijske.« V. D. Klen, *Neka sabiranja*, n. dj., str. 323–324.

³⁰ V. bilj. 11.

³¹ Kako je to formulirao I. Beuc, v. bilj. 15.

»antiga consuetudine«.³² No, to ne daje nikakva pouzdana oslonca za datiranje. Određeniji bi odgovor jamačno pružio rukopisni primjerak Statuta osorske općine iz 1441. godine,³³ ali je taj, na žalost, nestao u prevratnim danima 1918. godine.³⁴ Stoga jedini mogući trag ostaje za sada bilježnica M-12³⁵ i mjesto na kojem se u njoj nalazi zapis o biri galijskoj. Naime, u prvom dijelu te bilježnice nalaze se prijepisi raznih odredaba, dukala i odluka iz starih rukopisnih primjeraka osorskih i creskih statuta. Među prvih pet prijepisa staroga Osorskog statuta nalazi se i odredba o biri galijskoj, i to između dvije isprave koje su datirane 1384. i 1398. godinom. Ipak ostaje otvoreno pitanje je li to mjesto u nizu kronološki poredanih isprava slučajno ili navlaš dopalo biri galijskoj? Nameće se pretpostavka kako su prepisivači imali valjani razlog da tu odredbu stave među najstarije statutarne odredbe. Ta nas pretpostavka vodi prvim počecima pohrane i čuvanja pravnih akata trajne valjanosti te zapisivanja odredaba običajnog prava na Osoru i Cresu, po svoj prilici u prvu polovicu 14. stoljeća.³⁶ Prihvatimo li taj niz hipoteza kao moguć, ipak ne dolazimo do čvrsta tla sigurne činjenice, nego opet samo do drugih mogućih pitanja i pretpostavki. Primjerice, da li je izraz »antiga consuetudine« oblik kojim se samo naglašava pravna valjanost te ustanove, budući da je odavna provjerena u praksi, ili se time, pored toga, izrijeком ističe kako je to odredba običajnog prava, kako je, dakle, starija od pisanih statuta? Postoje i druge mogućnosti istraživanja, ponekad vrlo privlačne,³⁷

³² V. prilog 2.

³³ Podatke o tome vrijednom rukopisu v. u **Stefano Petris**, *Lo Statuto*, n. dj., Parte I i II, str. 11—44, odnosno 3—47; **isti**, *Lo Statuto di Cherso ed Ossero*, *Pagine istriane*, Anno VI, Numero 10, *Capodistria* 1908, str. 220—222; **S. Mitis**, n. dj., str. 3—7; **I. Beuc**, n. dj., str. 51. Isp. također bilj. 21.

³⁴ **S. Mitis**, n. dj., str. 7.

³⁵ V. bilj. 5.

³⁶ V. bilj. 21 i 33.

³⁷ Začetak biri galijske može se, primjerice, tražiti još u vremenima bizantske vlasti u Dalmaciji. Gradnja, oprema i održavanje ratnih brodova jedna je od obveza dalmatinskih gradova prema središnjoj državnoj vlasti u okviru vojnoga ustroja dalmatinske teme počevši od njezina formiranja u drugoj polovici 9. st. naovamo. Iako u izvorima za to nema izravne potvrde, moguće je, pogotovo s obzirom na složene odnose na Jadranu u to doba, da je dalmatinska tema navlastito za prvih careva makedonske dinastije (867—1056) imala svoju posebnu flotu, »to thematikon ploimon«, kao što su imale druge bizantske teme. Tema je gospodarski samostojna vojna pokrajina i sama namiruje sredstva za svoju pomorsku obranu, odnosno za svoju mornaricu, a središnja državna riznica osigurava moć glavne carske flote, »to bazilikon ploimon«. (Isp. **Grga Novak**, *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća*, Beograd 1962, str. 140—145).

Povijest dalmatinskih gradova u doba hrvatskih narodnih vladara pokazuje kako ti gradovi pojedinačno i kao cjelovita zajednica, naime kao autonomne gradske komune i kao tema, odnosno katepanat, nisu tek puki subjekti raznih posizanja, nego politički subjekti usmjereni poglavito obrani vlastitih autonomija — a samim time nezaobilazan faktor u političkim odnosima na Jadranu. (**Nada Klaić**, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, str. 334—347). To se, dakako, ne temelji samo na gospodarskoj snazi dalmatinskih komuna, nego i na primjerenom vojnoj sili koju sami formiraju i održavaju. Kolomanov posvoj Dalmacije 1105. god. utemeljen je poglavito na njegovoj spremnosti da prizna slobostine dalmatinskih gradova, više negoli na stvarnoj snazi da ih silom podloži. Primjer Splita, u kojem je Koloman, nakon što ga je pridobio, pokušao stacionirati svoju vojnu posadu, pokazuje koliko su građani bili osjetljivi na čuvanje unutarnjeg integriteta grada, ali još više kako su bili vojnički sposobni udaljiti mađarsku četu iz istočne gradske utvrde (**N. Klaić**, n. dj., str. 334—347, 517—522),

ali nas bez novih izvora i otkrivanja novih činjenica ništa neće dovesti pozdanu odgovoru. Za takva otkrića daju mogućnost ne samo bogati i sveudilj nedovoljno istraženi arhivski fondovi Osorske i Creske općine³⁸ nego i mogući komparativni rezultati istraživanja drugih kvarnerskih, istarskih i dalmatinskih komuna. Za sada se o postanju statutarne odredbe o biri galijskoj može reći jedino da je terminus ante quem 1441. godina, kada je ona prvi put zabilježena u kodificiranu Cresko-osorskom statutu.

6.

Drevna pravna ustanova biri galijske, prvotno oblik ratnog nameta, postupno će se transformirati u cijeli niz *colta* i *tansa* specifičnih namjena i oblika naplate. Sve su one derivati *colte galline*, a broj im se osobito uvećao u prva tri stoljeća mletačke vlasti u ovim krajevima. Tome je napose pridonijela pojava Turaka na Sredozemlju i njihova najezda u neposredno zaleđe istočne jadranske obale, ukratko, sve veći napori Mlečana u ratovima s Turcima, ali isto tako tradicionalno nepovjerljivi i vrlo često neprijateljski odnosi Venecije s Habsburškom Monarhijom. Valja ipak reći kako se *coltama* i *tansama* nastoje spriječiti ili umanjiti posljedice i drugih nesreća, ne samo ratnih.

U svome dokumentiranom prikazu tih nameta D. Klen ih nije pokušao kategorizirati: stao je pred obiljem njihovih naziva, pred raznovrsnošću na-

Prvi pouzdan dokaz da su dalmatinski gradovi imali vlastito ratno brodovlje potječe tek s kraja 11. stoljeća. Na glas o Kolomanovu pohodu na Hrvatsku, Mlečani pohitaše da te gradove stave pod svoje okrilje. Bizantski car Aleksije I ovlastio je dužda Vitala Michaelija, podijelivši mu naslov carskoga protosebasta i posebna punomoćja, da u njegovo ime zaštiti Dalmaciju. Dužd je u to ime »mogao zahtijevati od dalmatinskih gradova vojničku službu« (N. Klaić, n. dj., str. 520). Splićani se obvezaše da će Mlečanima dati na raspolaganje jednu saginu ili dvije galije, kad god oni to zatraže, ili će inače platiti globu od tisuću zlatnika: »Nos Spalatini (...) preparare debeamus unam saginam vel duas galeas alias ad veniendum vobiscum, tantum tamen in providentia vestra sit, quas illarum vobiscum ducere vclitis.« (Franjo Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM VII, Zagreb 1877, str. 178). Slično su postupili Trogirani, »a jamačno i drugi gradovi« (Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, str. 624–625 i bilješka na slijedećoj stranici; isti, *Izvori hrvatske historije*, Dio I, čest 1 (do 1107), Zagreb 1914, str. 338).

Ako je Split 1097. god. mogao raspolagati velikim ratnim brodom kao što je sagina, ili dvjema galijama, vjerojatno su slično mogli postupiti i drugi dalmatinski gradovi. Nema dvojbe da je u to doba ekonomska moć dalmatinskih komuna znatna, ali valja pripomenuti kako se takvi ratni brodovi nisu mogli graditi bez velikih materijalnih odricanja. Zato nije nelogično uzeti kao radnu pretpostavku da je bir galijska bila način prikupljanja potrebne svote novaca za gradnju galijskih, odnosno općenito ratnih brodova, čak i prije 11. stoljeća.

³⁸ St. Petris, *L'archivio della Comunità di Ossero*, Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di Capodistria, Anno scol. 1893–94, Capodistria 1894, str. 3–35; isti, *L'archivio della comunità di Cherso* (saggio di regesto). Appendice. Elenco bibliografico dei documenti che si conservano nella civica biblioteca di Zara e che riguardano Cherso e Veglia, Programma dell'I. R. Ginnasio superiore di Capodistria, A. S. 1903/04, Capodistria 1904, str. 3–35; *Inventar* arhiva općine Osor — Serija II. (1459–1945), *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, svezak I, Rijeka 1953, str. 219–359; Nikola Crnković, *Općinsko poglavarstvo Cres*, *Vodič Historijskog arhiva Rijeka*, Posebna izdanja 7, Pazin-Rijeka 1980, str. 90–92; isti, *Općinsko poglavarstvo Osor*, *Vodič Historijskog arhiva Rijeka*, posebna izdanja 7, Pazin-Rijeka 1980, str. 99–101.

mjene te različitim svotama i načinima naplate. Kao njihova zajednička svojstva navodi: »Sva ta sabiranja uvedena su u pravilu radi podmirivanja izvanrednih izdataka, koji su bili izazvani posebnim izvanrednim prilikama. To su uglavnom slučajevi potrebe davanja veslača-galijota, naoružanja galija, davanja gustadora — radnika za utvrde, davanja straža i raznih troškova u vezi s time«.³⁹

Od dvanaest opisa raznih kolekta i taksa, što ih je istražio i protumačio D. Klen, u sedam se izravno radi o primjeni statutarne odredbe o biri galijskoj kao obliku ratnog nameta: dva se odnose na naoružanje ratnih brodova, tri na novčane naknade galijotima, odnosno osoblju u vojnoj službi Sinjorije ili općine, a dva na širenje i održavanje osorske »cavanelle«. U naredna tri primjera radi se o nametima za straže, poradi čuvanja javne sigurnosti, privatnih i općih dobara te sprečavanja širenja kužnih bolesti. Posebna vrst »colta« i »tansa« namijenjena je troškovima odaslanstava pučana u Veneciju i Zadar, gdje su kod viših mletačkih oblasti tražili utoka za pravednije kupljenje nameta na temelju statutarne odredbe, u čemu su one gotovo uvijek iznevjerile njihova očekivanja. Navedeni primjeri kupljenja nameta mogu se, dakle, po namjeni svrstati u tri skupine: a) one koji služe za namiru vojno-obrambenih potreba, b) one kojih je svrha zaštita pučanstva od gusara, kradljivaca i boleština, c) koji se kupe poradi zaštite pučanstva od nepravdnih tereta što im ih je nametnula plemićka općinska uprava, prebacujući isključivo na njih obrambene i druge obveze i namete.

Po učestalosti kupljenja i težini tereta za obveznike, od navedenih nameta dva se osobito izdvajaju: **galijska kolta** i **straže**. Galijska kolta izravni je izdanak biri galijske, odnosno njezin oblik u kojem se najdosljednije primjenjivala statutarna odredba o načinu njezina kupljenja, kao i u slučaju kolekta za naoružanje brodova. Pomno ju je istražio i sustavno izložio D. Klen⁴⁰ te se ovdje nećemo njome baviti. Posve je obrnut slučaj s nametom za straže, pa ga valja temeljitije izložiti.

7.

Namet za straže također je nastao iz obrambenih potreba države i potreba samozaštite, odnosno od biri galijske, kako se to držalo u 18. stoljeću. Tako tvrdi providur Dalmacije u izvješću duždu,⁴¹ a isto tako i Lošinjani.⁴² Dvije su osnovne njegove značajke po kojima se razlikuje od drugih oblika biri galijske: imao je svojstva redovnoga godišnjeg poreza jer ga je svaka obitelj plaćala u jednakom iznosu, a njegovi obveznici bili su samo prebivatelji Veloga i Maloga Lošinja i njima pripadajućih sela; bijaše uveden, dakle, samo na manjem dijelu cresko-osorske knežije.

³⁹ D. Klen, Neka sabiranja, n. dj., str. 322—323.

⁴⁰ D. Klen, Galije i galijoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu (XI—XVIII st.), Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 318, Zagreb 1959, str. 201—205; isti, Neka sabiranja, n. dj., str. 219.

⁴¹ V. o tome u prilogu 3.

⁴² Statutarna odredba o biri galijskoj jedan je od pravnih temelja po kojem će Lošinjani tražiti ukidanje nameta za straže. Zato su tu odredbu unijeli u dokazni materijal sadržan u bilježnici M-12 (V. HAR JU-52, kut. 1). Polazilo se, dakle, od toga da je namet za straže potekao od biri galijske, odnosno da je on njezin patvoreni, protuzakonit oblik.

Ne može se sa sigurnošću rekonstruirati postanje toga nameta, odnosno transformacija biri galijske u taj oblik poreza, jer nedostaju najstariji izvori. Gaspare Bonicelli drži da je to počelo u nesigurnim vremenima 13. i 14. stoljeća, kada su Osorani obvezali Lošinjane da pojačaju obranu Osora.⁴³ S obzirom na mali broj stanovnika Osora, te su se straže pretvorile u trajnu obvezu, koja je Lošinjanima zbog udaljenosti vrlo teško padala. Obitelj koja nije izvršila tu obvezu morala je dati novčanu naknadu za neodržanu stražu. Naknada je isprva iznosila 32 solda godišnje, zatim je povećana na 40, a napokon se popela na jedan dukat godišnje. Četvrti put taj se iznos promijenio 1398. godine: smanjen je na 45 solada godišnje, odnosno na jedan bizant.⁴⁴

Očito da su se Lošinjani već od samog početka odupirali uvođenju takva nameta. Imali su za to i te kako valjane razloge. Nastao je sukob koji se povremeno razgarao ili tinjao, ali koji tijekom više od četiri stoljeća, čini se, nikad nije posve prestao. U pravnom aktu iz 1442. god. nanovo se mijenja utanačenje iz 1398, i to s razloga što taj »prijepor već mnogo vremena zabrinjava i k tomu uzima maha jer su između osorske gradske općine, s jedne strane, te ljudi i osoba Lošinja, s druge, posijane mnoge sablazni, razmirice, parnice, nesuglasice i prijepori«.⁴⁵

Spomenute godine, zapravo, posredstvom mletačkih oblasti sklopljena je nagodba između Lošinjana i osorske općine sa utanačenjem da za svagda svota za neodržane straže iznosi po kućanstvu 28 solada godišnje.⁴⁶ Time su se, čini se, privremeno bure stišale, strasti zatomile. Zatim su nadošla teška vremena. Pitanje života i smrti u 16. st. potislo je domaće razmirice u drugi plan.

Međutim, razlog prijeporu je ostao. Od svršetka uskočkog rata u nj se tijekom 17. st. unose novi argumenti i nove snage. Od početka 18. st. opreke se sve jasnije ističu i 1736. god. sukob je na vrhuncu. Lošinjani su sada brojni, gospodarski jaki i samosvjesni, a Osorana je svega stotinjak, i među njima samo tri plemićke obitelji.⁴⁷ Da bi se razmirice stišale, povjereno je providuru Dalmacije neka istraži argumente obiju strana. Od njega nam je

⁴³ Gaspare Bonicelli, *Storia dell'isola dei Lossini*, Trieste 1869, str. 39. Isp. Matteo Nicolich, *Storia documentata dei Lussini*, Rovigno 1871, str. 144, koji prema dvjema predajama povezuje uvođenje toga nameta s osnutkom obaju lošinjskih naselja, ali taj događaj stavlja na prijelaz iz 14. u 15. stoljeće, tj. u vrijeme nakon nagodbe Osora s Crešom, Belim i Lubenicama o podjeli otočnog tla među njima, po kojoj je Lošinj pripao Osoru. Prvi su Lošinjani navodno bili »Pastori de' Signori d'Ossero« i dobili su dopuštenje da se nasele »a condizione che a titolo di tributo annuo dovesse pagare un Ducato d'oro ogni familia«.

⁴⁴ Bonicelli i Nicolich nisu jednodušni ni u tumačenju postanka Veloga i Maloga Lošinja ni u pojašnjavanju nameta na straže, iako su u tome polazili od istih isprava, navlastito od odluke o smanjenju nameta za straže 24. siječnja 1398. V. u HAR JU-52, kut. 1 bilježnica M-12, str. 13–14. Isp. također mišljenje što ga o tome iznosi providur Dalmacije u svome izvješću (v. prilog 3).

⁴⁵ »(...) causa multo tempore vigilassent, ac vintilarent, et seminata fuissent inter Communitatem Civitatis preamissae Auxeri per una parte, et Homines ac persona Lossini, ex altera multa scandala, differentiae, Lites, discordiae, et questiones«. HAR JU-52, kut. 1, bilježnica M-12, str. 47.

⁴⁶ Na istom mjestu, str. 47–52.

⁴⁷ Predstavka Lošinjana mletačkom duždu 3. kolovoza 1754, na istom mjestu, str. 231–233.

ostalo izvješće, najpotpuniji pregled prijepora, koje zato donosimo u prilogu ovoga rada.⁴⁸ Najvažnije su ove njegove tvrdnje:

1. Osorska se komuna 1442. god. nagodbom s Lošinjanima odrekla beneficija svoje jurisdikcije i uredila svoje odnose s njima privatnim ugovorom.
2. Otada se bir galijska ne naziva više tako, nego namet za straže.

Pokrenuta je parnica koja će se svršiti tek 1. kolovoza 1792. godine. Pučanske općine Veloga i Maloga Lošinja oslobođene su toga nameta, plativši u naknadu Osorskoj komuni po tisuću srebrnih dukata svaka.⁴⁹ Tako je tik pred propašću Venecije dokrajčen jedan prijepor koji je u dugom vremen-skom razdoblju angažirao znatne duhovne i materijalne snage Lošinjana i Osorana.

8.

S obzirom na to da je bir galijska »antiga consuetudine«, kojoj kao pravnoj odredbi možda treba tražiti korijene još u bizantskim vremenima, valja u njoj gledati relikv drevnog municipalnog uređenja. Formulacija te odredbe upućuje na stanje u kojem se osorski rimski municipij transformirao u gradsku općinu, društvenu zajednicu u kojoj se distingviraju samo dva društvena sloja: »clerus et populus«.⁵⁰ Unutarnji demokratski ustroj te zajednice temeljio se na antičkoj tradiciji, ali je svakako bio potenciran njenom zatvorenošću, budući da bijaše okružena tuđim, slavenskim etničkim elementom. U tom okviru bir galijska se u svojoj biti javlja kao demokratski oblik samodoprinosu za samozaštitu i za namiru regalija. Podrazumijevalo se da tu obvezu podjednako prema svojim mogućnostima snose svi građani, što je izraz određenoga društvenog stanja bez jasno izdiferenciranih staleških i klasnih razlika, odnosno društva u kojem su očite i bitne samo imovne nejednakosti.⁵¹

Srednji vijek sa svojim društvenim raslojavanjima stalno je krunio i sužavao unutarnji municipalni poredak, ali će socijalna stratifikacija dobiti svoj trajniji staleško-klasni oblik tek u vrijeme mletačkog vladanja 1409—1797. godine. Venecija se javlja ne samo kao jamac takve slojevitosti nego još i više kao faktor njezine uspostave. Nije riječ samo o tome da je aristokratska republika bila uzor svojim podaničkim komunama, nego o promišljenu oslanjanju Sinjorije na komunalno plemićko jezgro koje je zauzvrat bilo voljno prihvatiti znatna ograničenja municipalne suverenosti.

Takvo društveno raslojavanje i takva mletačka politika očituju se i u vrlo idikativnoj pravno-političkoj ustanovi kakva je bir galijska.

⁴⁸ V. izvorni prijepis na istom mjestu, str. 129—133.

⁴⁹ D. Klen, Neka sabiranja, n. dj., str. 322, tvrdi da »nije poznato kako je spor završio«, a Bonicelli je ishod te parnice objelodanio ravno 88 godina prije takva Klenova zaključka. V. u zadnjeg, n. dj., str. 39—42. Definitivna nagodba Lošinjana i Osorana ratificirana je na sjednici Osorskog općinskog vijeća održanoj 13. prosinca 1792. godine. HAR JU-20, knj. 149, 1. 122—123.

⁵⁰ Isp. I. Beuc, n. dj., str. 31—33.

⁵¹ Drugo je pitanje koliko u to doba možemo govoriti o klasnom odnosu selo — grad, ali odgovor na nj ne možemo tražiti u ograničenu prostoru ove teme.

Razvojni put te biri u mletačkom razdoblju ima dva temeljna smjera: njezina transformacija u niz raznih kolekta i taksa te usporedno s tim sve raznovrsniji načini skupljanja tih nameta. Obje te pojave posljedica su i izraz sve jasnije i oštrije staleške i klasne diferencijacije društva.

Tako se bir galijska — colta gallina — u svome najizravnijem derivatu, galijotskoj biri (colta de'Galeotti) pretvorila od općeg samodoprinosu svih obiteljskih glavara u općini u prinos što su ga morali plaćati samo niži slojevi. Do početka 15. st. troškovi za plaćanje galijota namirivali su se općom biri, a potkraj toga stoljeća te troškove snose samo pučani (među kojima valja razlikovati seljake i građane), koji su uz to obvezni služiti na galijama kao galijoti, dok je, naprotiv, za plemiće određena samo unosna dužnost zapovjednika galijske, suprakomita. Dapače, i samo skupljanje galijotske biri (D. Klen je naziva galijotskom koltom) prepušteno je pučanima.⁵²

Takvo potpuno ili samo djelomično izuzimanje cresko-osorskih plemića od plaćanja biri očituje se i u drugim njezinim oblicima. U nekima su plemići zajedno s bogatim pučanima uspijevali prekinuti tradiciju određivanja svote prema imovinskoj sposobnosti obveznika i pretvoriti je u jednaki iznos bez obzira na posjedovne razlike i materijalne mogućnosti pojedinih obitelji. Stoga je povijest razrezivanja i prikupljanja biri jedan od najplastičnijih izraza klasne diferencijacije i konfrontacije na Cresu i Lošinjju. Oba rada D. Klena⁵³ u tome su, to svakako valja naglasiti, vrlo ilustrativna.

U okviru društvenih aspekata biri galijske osobito valja istaknuti kao zanimljive one oblike što nisu nastali iz političkih vojno-obrambenih i redarstvenih te zdravstvenih potreba komune ili njezinih sizerena, nego iz potreba nižih pučkih slojeva u njihovoj oporbi klasnoj diferencijaciji i društvenim nepravdama. U tom okviru simptomatičan je oblik biri galijske namijenjen zaštiti građana i pučana od raznih zlouporaba vlasti ili njezinih predstavnika. Taj oblik kolekte ne bi se po namjeni mogao nazvati biri galijskom, ali je načinom skupljanja utemeljena na statutarnoj odredbi i u skladu je kako s tradicijom suodlučivanja građana u drevnom osorskom municipiju o svim javnim stvarima,⁵⁴ tako i s demokratskim zasadama hrvatskog običajnog prava.⁵⁵ Taj oblik kolekte osobito će se često skupljati u doba parničenja Lošinjana s Osorom u drugoj polovici 18. st. radi namire parničnih troškova, odvjetnika, pisara, notara i drugih koji su pribavljali i prezentirali dokazni materijal pred Vijećem četrdesetorice ili drugim mletačkim sudištima.⁵⁶ Pače za tu parnicu upotrebljavali su novac od obustavljene isplate nameta za straže što su ga dotad plaćali Osoranima.⁵⁷ To najčešće nije bilo dosta, pa su naknadna sredstva morali namirivati izvanrednim birima, a jamačno i iz drugih izvora.⁵⁸ U toj dugoj borbi Lošinjana, koja do danas, na

⁵² D. Klen, Galijske i galijoti, n. dj., str. 225—236; isti, Neka sabiranja, n. dj., str. 318—319.

⁵³ Oba djela iz gornje bilješke.

⁵⁴ I. Beuc, n. dj., str. 33.

⁵⁵ Isto, str. 103—107.

⁵⁶ O tome svjedoči cijela bilježnica M-12 u HAR JU-52, kut. 1, ali se takve kolekte izrijekom spominju na str. 191 i 218—219.

⁵⁷ V. na istom mjestu, str. 126—136 i osobito str. 155, 159 i 191. Isp. također D. Klen, Neka sabiranja, n. dj., str. 322.

⁵⁸ Bilježnica M-12, na istom mjestu, str. 162—163 i 165.

žalost, nije dostatno osvijetljena i razjašnjena,⁵⁹ bir galijska pretvorila se iz uzroka socijalne konfrontacije u sredstvo klasne borbe u rukama pučana. Njezino temeljito istraživanje utoliko je potrebnije što su njome Lošinjani još prije propasti Serenissime gotovo posve eliminirali svoj podložnički odnos prema Osoru i spremno dočekali nova vremena.

Prilog 1.

Uvodni zapis u Bilježnici prijepisa najvažnijih isprava, propisa i podataka o Lošinj u Lošinjanim te njihovu prijeporu s Osorskom općinom

In N.D. et B.V.M.

Venetijs

Opus presens inceptum die 3. Julij 1778. fuit, et completum die vigesime tertia Octobris anni eiusdem, et continat, ut infra vulgariter explicatur.

Raccolta delle Carte tutte esistenti nelli Processi undeci a tergo descritti, et enonciati, con dichiarazione, che le carte essenziali di deti Processi relativi alla Causa, e Causa delle Terre di Lussin grande, e Lussin piccolo contro la Communità d'Ossero, che furono credute da chi ideò, e fece formar le Raccolte stesse necessarie all'interesse della Causa di deti Lussini per ordine e per merito, sono state prese, e scrite per extensum nella presente Raccolta; essendosi poi in essa enonciate summariamente l'altre Carte non credute tali, e superflue, ò indifferenti alla materia de qua agitur.

Prilog 2.

Usporedni prijepisi odredbe o biri Galijskoj

a) *iz staroga Osorskog statuta 1441.*

Della Colta, che si chiama Gallina da esser pagada

La antiga consuetudine dela Colta chiamata Gallina, uolemo etiam dà mò auanti douerse obseruar, ordenando, che alcun Filuol maridado per fintanto chel starà co lo Pare, ouer Mare, et etiam fina un'Anno compido dà pò chel se partirà dal Pare, ouer Mare non debbia pagar Colta Gallina, non intendendo però di Filuoli de fameia, i quali habita co lo Pare, ouer Mare, che hanno, e cognosse alcuni Beni Paterni, ò Materni. I quali uolemo in questo caso douer pagar la dita Colta; e perche fina mò algun

b) *iz statuta Cresa i Osora 1640.*

Della Colta, che si chiama Galiua da esser pagada

L'antiga consuetudine della Colta chiamata Galiua, uolemo etiam dà mò auanti douerse obseruar. Ordenando, che alcun Fiol maridado per fin tanto che'l starà co'l Pare, ouer Mare, et etiam fina un'anno compido dapò che'l se partirà dal Pare, ouer Mare, non debbia pagar Colta Galiua, non intendando però di Fiol de Fameia, i quali habita con lo Pare, ouer Mare, che hanno, e cognosse alcuni beni Paterni, ò Materni, i quali uolemo in questo caso douer pagar la ditta Colta. E perche fina mò algun paga-

⁵⁹ Jedini je o njoj nešto rekao G. Bonicelli, n. dj., str. 39—42.

pagamento non à dato à quelli, che soleua scuoder la dita Colta. Statuimo, che cadaun, che scoderà algun Quaderno de tal Colta debbia auer per cadaun Centenaro de Lire soldi quaranta de pizoli. Si ueramente che quello el scuoda fina tre Mesi, e se nol scoderà al dito termine dal dì che li sarà dato el dito Quaderno niente debbia auer saluo uisto impedimento, lo qual se debbia cognoscer per el Rezimento, e se algun non curasse pagar, all ora tal Scodador sia tegnudo domandar licenzia al Rezimento, la qual no se possi denegar à bolar la Porta della Casa de colui, che non curasse pagar acciò chel possi intrar sotto pena de doppia Colta dà esser tolta à chi aprirà la dita Porta senza licenza del Rezimento.

mento non à dato à quelli, che soleua scuoder la ditta Colta. Statuimo, che cadaun, che scoderà algun Quaderno de tal Colta, debbia auer per cadaun centenaro de soldi quaranta de piccoli. Si veramente, che quello el scuoda fina tre mesi e se no'l scoderà al ditto termene dal dì che li sarà dato el ditto quaderno niente debbia hauer saluo iusto impedimento, lo qual se debbia cognoscer per il Rezimento. E se algun non curasse pagar, all hora tal scodador sia tignudo domandar licenzia al Rezimento, la qual no se possi denegar à bollar la porta della casa de colui, che non curasse pagar, accio che'l possi entrar sotto pena de doppia Colta, da esser tolta à chi aprirà la ditta porta senza licenzia del Rezimento.

Prilog 3.

Izvešće providura Dalmacije mletačkom duždu o sukobu Lošinjana s Osorskom komunom

Copia 1737/8 10. Gen-o E 70

Serenissimo Prencipe

Inserita alle uenerate Ducali 27. Aprile decorso, mi peruenne la Copia dell'Informazione, che à Vostra Serenità fù rassegnata dal N. H. Conte, e Capitano di Cherso, sopra la Supplica umiliata dai Giudici di Lossin grande, e Lossin piccolo per nome de Loro Comuni, onde essere disobbligati di corrispondere alla Comunità di Ossero Lire una e soldi otto all'Anno per cadaun Capo di Famiglia, e mi ha incaricato intendere le raggioni d'ambe le parti, onde uenir in chiaro della uerità de fatti, e riferire il risultato con giuramento.

Eccitate dunque le Parti medesime alla produzione dei fondamenti delle Loro rispettiue raggioni sopra la Controuersia, ho anche potuto raccogliere quanto anderò in seguito esponendo à lume della materia.

Prima ancora che le due Isole d'Ossero, e Cherso situate in Quarner fossero suddite di Vostra Serenità, mentre dell'Anno 1409. si dedicarono sotto gl'Auspicij gloriosi del Veneto Dominio aueuano Leggi, e Statuti municipali per stabilire cosi i solieuo, che gl'aggrauij all'uniuersale delle Loro Popolazioni trà le quali comprese ui sono quelle dei due Lussini.

Nel Loro antico Statuto si uede registrata una Colta, che si chiama Gallina, la quale dà il motiuo alla presente Controuersia per esser pagata da ogni Capo di Famiglia, senza però, che nel Statuto medesimo ne sia identificato il suo importare in Soldo; ad'ogni modo il fato dimostra, che in

quei remoti tempi attendeua limportar della medesima Contribuzione ad'un Ducato d'oro, che in seguito fù dimezzato, e che fù poi ridotto à Soldi 45 uolare di un Bisanto moneta di quel tempo.

Sino nei primi Anni della dedizione à Vostra Serenità di esse Isole aggrauatesi nel 1437. li due Comuni di Lussini della sopracennata Contribuzione Annuale, e ricorsi essi al proprio Rapresentante riportarono in Giudizio di Prima Instanza Sentenza fauorabile sotto li 14. Luglio di detto Anno, che li esentaua dalla Contribuzione stessa; mà appellatasi la Comunità di Ossero al Consiglio Ecc-mo di 40. C. N. consegui sotto li 27. Marzo 1442. Spazzo di Taglio, e rimesse le Parti in Pristino obligati furono li Lossignani al risarcimento delle Spese, e continuarono à contribuire li Soldi 45 all'Anno per cadaun Capo di Famiglia.

Nell'Anno stesso 1442. abbandonato dalla Comunità d'Ossero il beneficio del Giudicato, stipulò sù le ricerche di quelli di Lussin conuenzione priuata, e discese à diminuire à Lussignani l'Annval Loro contribuzione dai Soldi 45., ai 28., che prese poi il nome non di Colta, o sia Gallina, ma di Guardie.

Fin qui s'accordarono trà ambe le Parti i fatti, che proceduti sono col metodo à Vostra Serenità già riferito. Allegate poi le proprie ragioni dà Lussignani nel ricorso con cui si sono prostrati all'Augusto Soglio di Vostra Serenità rappresentorno non poter essi portarne più oltre il graue peso della predetta Contribuzione delli Soldi 28. Annuali, quando che fatta Commune questa à tutte le iminenti Ville di dette Isole, giusto à primi principij dell'instituzione della Legge tutte le altre ne godono poi un pienissimo indulto, et esse sole ne sono tuttauia caricate.

Pare altresì, che li Lussignani si richi amino in adesso anche della sopra espressa priuata Conuenzione, che stipularono con la Comunità d'Ossero nel'Anno 1442., spiacedogli la Legge impostagli sempre dagl'Arbitri di questa Comunità, che à suo talento hà souertito le cose statuite comutando la qualità dell'Aggrauio, giache costituito una uolta in Colta o sia Gallina la conuerti poscia in altro Titolo, et in altre misure; mà ciò che piu di tutto è sensibile alli Lussignani com'essi asseriscono, e sopra Cui implorano gl'effetti della prouda mano di Vostra Serenità si è, ch'essi soli soffrono il peso di questa Legge Arbitraria, mentre alterato l'antico Statuto, che fu fatto per uniuersale di dette due Isole è sottrati tutti quei Popoli dal Canone essi Lussignani solamente ui socombono.

Si credono questi tanto più nella ragione, e nella necessità di reclamare, e di chieder respiro dà un tale Aggrauio, quanto che dicono, e lo comprobano soffrono anco il doppiò peso di contribuire alla giornata quattro Persone di Guardia in cadaun di due Lussini uegliando particolarmente sopra l'aprodo dei Bastimenti per li riguardi di salute, del qual peso personale di Guardie à riserua delle due Ville Neresine, e Dausich, che altesa la loro situazione interna è lontana dalle Riue del Mare contribuiscono due sole Guardie alla Città di Ossero, ma non soccombono poi ad'alcuna pecuniaria corrisponsione.

Questo Loro doloroso confronto con tutti gl'altri Sudditi di dette Ville gli anima à sperare dà Vostra Serenità che esentati siano anch'essi dà una corrisponsione dà cui dicono non essere mai giusto, che abbia ad'obligarli la Comunità d'Ossero, quando contentatasi essa d'alterar, e derogare la prima

Legge fatta per Vniuersale, non si vuol mantenerla in'osseruanza, che per li soli Lussignani. Mettono essi altresì in uista il doppio Aggrauio, che risentono maggiore, à quello di tutti gl'altri Villaggi in contribuire giornalmente le sudette quattro Guardie al Mare per la Commune Custodia. Dall'altra parte sostiene la Comunità d'Ossero, che allor quando si dedicorno le due Isole d'Ossero, e Cherso à Vostra Serenità gli furono conseruate con Ducali P. mo Aprile 1410. tutte le sue rendite à riserua del Dacio del Trentesimo, e de Sali, e rimaste le due Comunità con l'obbligo di pagar Annualmente L 937 in questa Cassa del Galdo, come spicca dal Bilanzo prodotto per sua Tangente del corpo di L 628, che trà le due Isole di Ossero, e Cherso corrisponder deuono in Censi à Vostra Serenità. Che mantenuta perciò nel diritto di esigere li Soldi 45 per la Colta, e poscia ridotti à 28., qualora essentati fossero li Lusignani dalla Corrisponsione Loro, non potrebbe la Comunità d'Ossero reggere à suoi pesi facendo uedere essere eccedente di L 33 all'Anno la spesa di più della rendita essendo questa di L 2205 e la spesa di L 2238:8. Che dopo 294. Anni tentar uoliano adesso li Lussignani di esimersi dà una Corrisponsione sempre praticata.

Che nel 1713. per non esser gl'Osserini soggetti all'incomodo della riscossione Annuale dai Lossignani, ricorsi li primi à piedi di Vostra Serenità con Ducali 2. Marzo di detto Anno furono incaricati li Giudici di Lussini à farne essi la Scossione del Soldo delle Guardie sudette, e contarlo nella Cassa della Comunità d'Ossero.

Pretende questa hauer anche certo Ius sopra le Terre di Lussini, e che non possano quelle Genti ne sradicar Terreni, ne fabricar Case, senza il beneplacito del Consiglio di Ossero.

Esserui Giudicio dell'Ecc-mo Consiglio di 40. 5. 7.bre 1719. a fauor della Comunità predetta nel proposito. Allega il Caso, che un tal Marco Sinofich si aueua inuestito del Titolo di Conte ni Lossin, e che comossasi la Comunità d'Ossero siasi ritrouato il pretendente. Professano inoltre gl'Osserini non solamente opporsi all'essenzone impetrata dai Lussignani, pare anzi che instino, perche contribuir abbino non tanto li 28 Soldi, a quali ora sono tenuti, mà li 45 di antica contribuzione.

Rassegnate à Vostra Serenità le cose tutte in uia di fatto, e di ragione, che hò dessonno dalle Carte prodottemi dall'una, e l'altra parte, quali tutte le umilio per Confronto, Esaminerà la Serenità Vostra la qualità, e circostanze della Controuersia, dà qual parte propenda l'equità, e la Giustizia, e qual riflesso esigano li ricorsi de Lussignani, e gl'oggetti del Publico Seruizio per uenerare io, qualle elle siano le Sourane Sapientissime deliberazioni. Grazie, etc.

Zara 10. Gennaro 1737. M. V.

[Daniel Dolfin]⁶⁰

⁶⁰ U izvornom predlošku toga teksta nema potpisa tadašnjega dalmatinskog providura Daniela Dolfina.

Summary

COLTA GALLINA — THE GALLEY LEVY

In archives the author noticed that a certain levy on Cres and Lošinj, known as the »colta galiva«, was in fact the »colta gallina«. He therefore suggests the Croatian term »bir galijska« for the tax. Initially it was a war tax, introduced for the defence of the community and country, and, in general, for public security.

As the Galley levy was »antiga consuetudine«, whose origin as a decree probably derived from Byzantine times, it should be regarded as a relic of an ancient municipal government. The formulation of the decree indicates the conditions under which the Osor Roman Municipality was transformed into a township — a community of only two layers of society — »clerus et populus«.

The Galley levy in the Venetian Republic spread in two basic directions: one was a series of sundry collections and taxes; the other the manner they were collected. Both were the result of a marked and clear cut differentiation of society by station and class.

One form of levy was the guard levy which became the cause of the multi-century conflict between Osor and its subordinates, the Losinjans. In that struggle the Losinjans managed, even before the fall of the Venetian Republic free themselves from that subjection almost completely, and were well-prepared for the new era.

Preveo: Nikola Šoletić